

ВЕЛИКЕ ПОСОЛЬСТВО МИКОЛАЯ БЕГАНОВСЬКОГО У СТАМБУЛІ: ЧИ ІСНУВАВ ДОГОВІР МІЖ РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ ТА ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ У 1654 РОЦІ

Встановлення історичних віх завжди є справою складною. В ідеалі віха має авторитетно височіти над епохою й чітко вказувати, що саме цього дня і цього місяця саме цього року Божого історія зробила рішучий поворот чи то праворуч, чи то ліворуч, а головне — залишила за собою прірву, яку вже ніколи не подолати в зворотному напрямку. Однак події української історії другої половини XVII ст. навіюють зовсім інші асоціації — хоча б і тих самих дніпровських порогів, коли, здавалося, кожен поворот міг стати рішучим для нашого історичного човна і розвернути його під будь-яким кутом та в будь-якому напрямку. Напрямок, власне, було три, і всі вони добре відомі: Москва, Варшава, Стамбул. А під час Переяславської ради, можливо, ніхто і гадки не мав, що там, просто серед майдану, встановлюється віха, яка визначить долю української історії на найближчі кілька століть. Зрештою, в її існуванні пізніше сумнівалися і сам Богдан Хмельницький, і його син Юрій, і гетьмани Виговський, Дорошенко та Мазепа, а сама віха здавалася радше флюгером, який у сприятливих обставинах усе ще може повернути один із трьох означених напрямків¹. Тому події й обставини 1654 р. були важливими, зокрема, у тому сенсі, що визначали діапазон можливих поворотів такого „флюгера“. До того ж і самі напрямки зовсім не були нерухомими і не лише конфліктували, але й контактували між собою. У цій статті ми спинимось на напрямку Варшава—Стамбул, а зокрема — на великому посольстві Миколая Бегановського у 1654 р., бо стосовно результатів цієї місії джерела пропонують більше запитань, ніж відповідей.

Отже, у лютому 1654 р. з Речі Посполитої до Османської імперії вирушило велике посольство. Місяць перед тим рада сенату визначила великим послом львівського хорунжого Миколая Бегановського². Власне, од-

¹ Хоча такі твердження також піддають сумніву. Див., наприклад: Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648—1654 рр.? // Україна в Центрально-Східній Європі.— 2004.— Вип. 4.— С. 223—236.

² Миколай Бегановський (1601—1674) герба Гжимала — син каліського хорунжого Станіслава Бегановського. З 1625 р. брав участь у численних військових кампаніях проти шведів, турків, татар та в акціях, спрямованих на придушення козацьких бунтів. 1641 р. став львівським підстолеєм, 1644-го — львівським хорунжим. У 1658 р. дістав уряд підляського каштеляна, а 1660-го — кам'янецького каштеляна. У 1629 р. був призначений гетьманським послом до прусського князя, а у 1634-му — брав участь у перемирних переговорах між великим коронним гетьманом С. Конецпольським та османським воєначальником Шагин-агою. У 1643 р. був послом до султана Ібрагіма I. Докладніше див.: Polski słownik biograficzny.— Kraków, 1935.— Т. I.— С. 26—27.

ночасно з Варшави до Криму виряджено й велике посольство коронного стражника Маріуша Яскульського, яке мало на меті укласти остаточний мир з ханом Іслам Гіреєм III згідно з домовленостями, досягнутими під Жванцем 1653 р.³

Посольство Бегановського рухалося маршрутом через Волощину і Силістрію, принагідно відвідавши силістрійського Сіяуш-пашу⁴. Урочистий в'їзд до Стамбула відбувся 29 березня, вже через день посла запрошено на першу аудієнцію у великого візира Мегмед Дервіш-паші, а ще через чотири дні — призначено аудієнцію в самого султана. До султанського палацу Бегановський прибув у супроводі понад ста осіб, серед яких був і майбутній король Речі Посполитої Ян Собеський. З них до церемоніального привітання допущено дванадцять, які одержали від султана традиційні каптани. З листів секретаря посольства Анджея Мясковського⁵ та вірогідного перекладача Францишка Месгнієна-Менінського⁶ довідуємося, що посольство прийняли з великими почестями — жодного іншого дипломата, казали тоді, не допускали до султанської аудієнції в супроводі стількох осіб. Крім того, попри гостру нестачу продовольства в османській столиці через блокаду морських шляхів до Стамбула, що перебував на етапі війни з Венецією, посла стабільно забезпечувано продуктами і грошима на утримання пошту, як і належало згідно з місцевою традицією прийому послів. Зокрема, Мясковський писав зі Стамбула батькові, що посол одержує щодня телицю, трьох баранів, вино, овес і дрова, крім того, три тисячі аспр⁷.

³ Огляд робіт, які аналізували місію Яскульського до Криму, подано у праці: Федорук Я. О. Міжнародна дипломатія і політика України. 1654—1657. Частина 1: 1654 рік.— Львів, 1996.— С. 36—39, 56—59. Перебіг обох посольств описано у: Kubala L. Wojna Moskiewska 1654—1655 r. Szkice historyczne, seria III.— Warszawa, 1910.— S. 120—156.

⁴ Саме тоді відбулася відома „Розмова з силістрійським пашею“: Rozmowa baszy Sili-stryjskiego Szausz baszy z Je[go] M[oj]szą Panem chorążym lwowskim (Bieganowskim) // Kwartalnik Historyczny.— 1908.— Roczn. XXII.— S. 396—401.

⁵ Анджей Мясковський (1620—1668) герба Леліва, майбутній великий коронний секретар (з 1658 р.),— син великого посла до султана Ібрагіма I у 1640 р. львівського підкоморія Войцеха Мясковського. Освіту, здобути в Краківській академії, продовжував на студіях у Падуї та Болоньї. Саме він автор 23 листів до принца Карла Фердинанда, у яких описав перебіг битви під Берестечком у 1651 р. Після супроводу місії Бегановського до Стамбула сам виконував функції посла під час місії у 1656 р. до імператора Фердинанда III. У 1657 р. прийняв духовний сан і багаторазово обирався депутатом на сейм від гнєзненської капітули. Докладніше див.: Polski słownik biograficzny.— Kraków, 1975.— Т. XX.— S. 534—535.

⁶ Францишек Месгнієн-Менінський походив з Лотарингії, освіту здобув у Римі. Точний час його переїзду до Речі Посполитої невідомий. Знаний мовознавець, зокрема, в Речі Посполитій видав підручники з французької та італійської мов, а також з польської для іноземців (всі три — 1649 р.). Службу при дворі Яна Казимира розпочав як молодший перекладач зі східних мов. У посольстві Бегановського 1654 р. брав участь або як секретар посольства, або як перекладач. Є підстави вважати, що саме він перекладав під час згадуваної „Розмови з силістрійським пашею“. Після від'їзду Бегановського залишився під протекцією імператорського резидента у Стамбулі, щоб удосконалити своє знання турецької мови. У 1656 р. повернувся до Речі Посполитої, але вже 1657 р. знову відбув до Стамбула, ймовірно, як неофіційний агент Яна Казимира. Час повернення до Бегановського до Речі Посполитої невідомий, але відомо, що 1659 р. його призначено малим послом до султана Мегмеда IV. Невдовзі після повернення у 1661 р. перейшов на службу до Габсбургів і переїхав до Відня. Докладніше див.: Baranowski B. Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII w.— Łódź, 1950.— S. 112—115; Sajkowski A. Franciszek Mesgnien-Meniński w Konstancji i w Warszawie. — Odrodzenie i Reformacja w Polsce.— 1966.— Roczn. 11.— S. 181—192.

⁷ „Pana posła przecię nie naygorszey tractuią, bo daią na dzień jałowice iedną, baranów 3, wina ok 200, aspr trzy tysiące na dzień na potrzeby, owsa korcy 45 na cztery dni, iakoby lubel

Бегановський не приховував задоволення від прийому, хоч у листі до короля зазначав, що майже все отримуване йде на те, щоб прогодувати приставів*, а сам він мусить втридорога купувати рибу та інші продукти⁸. Він не забув відзначити, що виділене йому помешкання завбачливо було оздоблене дорогими килимами, а сам великий візир щодня присилає слуг поцікавитися його здоров'ям**. Посол начебто не надавав особливого значення почестям і церемоніям, пишучи, що не хоче спинятися на їх описі, відклавши такі формальності до складання звіту, та, очевидно, для нього вони мали особливе значення.

Бегановський був у Стамбулі не вперше — його попередній дипломатичний візит у ранзі малого посла відбувся 1643 р.⁹, і мав він на меті оскаржити татарські напади на землі Речі Посполитої¹⁰. Тоді його не удостоїли навіть публічної аудієнції в султанському палаці. Під тим приводом, що посол не привіз належних подарунків, султан прийняв його в саду. На цю аудієнцію Бегановському дозволили прибути в супроводі чотирьох осіб, а до привітання допущено лише його самого з перекладачем. Навіть більше, султан начебто перебив церемоніальну промову дипломата¹¹ і пригрозив дозволити кримському хану йти війною на Річ Посполиту, якщо король не сплачуватиме тому звичні „упоминки“****. Член супроводу, відомий мандрівник того часу, Станіслав Освенцім, вихваляючи дипломатичний хист Бегановського, писав що йому врешті-решт вдалося порозумітися з великим візиром і досягти своєї мети¹². Але згадки про посольство 1643 р. знаходимо і в турецьких хроніках, у яких недвозначно сказано, що посольство прийняли погано¹³.

skich, drew [...] że się przecie *competender* wyżywić może.— Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, Teki Naruszewicza, t. 147, s. 547—556.

* Посол зазвичай утримував приставів й обслугову наданої йому резиденції власним коштом.

** Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, Teki Naruszewicza, t. 147, s. 533—536.

*** У разі демонстративно неприязного прийому посла могли ігнорувати місяцями, при тому не надаючи йому провіанту і не дозволяючи покинути Стамбул, як це сталося, наприклад, з посольством Францишка Казимира Висоцького (1671—1672).

⁹ Польський біографічний словник помилково зазначає, що у 1643 р. М. Бегановський був великим послом.

¹⁰ Historia dyplomacji polskiej.— Warszawa, 1982.— T. II: 1572—1795 / Red. Zbigniew Wójcik.— S. 110.

¹¹ Stanisława Oswiecimsa diariusz 1643—1651 / Wyd. W. Czermak.— Kraków, 1907.— S. 23—24.

**** Як відомо, Крим розумів ці „упоминки“ як данину, а Річ Посполита, принаймні формально, — як плату татарському війську за допомогу проти ворогів.

¹² „Tak bowiem tego wezera uchodzić umiał [...] że nie tylko w punktach, z którymi przyjechał, przystojnie go odprawił i kilku więźniów na samę jego osobie darował, ale jeszcze i upominkował, a naostatek i kaftan na niego i na nas czterech z kompaniję włożyć rozkazał i tak odprawił z wielkim barzo wszystkich Turków podziwieniem, którzy widząc to klaskali (według ich zwyczaj) i tej niezwyčajnej wezerawej ludzkości i affektowi takiemu przeciwko posłowi polskiemu wydziwić nie mogli.“ Див.: Stanisława Oswiecimsa diariusz...— S. 24.

¹³ „Nicolaus Bieganowski als Ueberbringer der Nachricht des über die Tataren bey Ochmatow erfochtenen Sieges, mit einem Gefolge von hundert actzig Personen, aber ohne Geschenke, und deshalb schlecht empfangen.“ Див.: Hammer J. Geschichte des Osmanischen Reiches.— Pest, 1829.— Bd. 5.— S. 345—346.

З наведеного пасажу також зрозуміло: коли Л. Кубаля писав, що після Охматівської битви у 1644 р. Бегановський ще раз був послом до Порти, насправді йшлося про одне й те ж посольство 1643 р. Див.: Kubala L. Wojna Moskiewska...— S. 121.

Отже, у 1654 р. Бегановського чекав зовсім інший прийом. Варто відзначити і те, що свою місію він відбув дуже швидко — за місяць. Для порівняння: посольство його наступника Ієроніма Радзейовського (1667)* затрималося на три місяці, а Яна Гнинського (1677) — на два роки. Хоча на перешкоді швидкому просуванню справ начебто стояло непорозуміння щодо позиції кримського хана. Бегановський домагався емірів до Криму, які б санкціонували допомогу Речі Посполитій проти Москви. Обґрунтуванням тут служила домовленість з ханом під час переговорів під Жванцем. Однак жодного письмового свідчення існування цих домовленостей посол надати не міг, твердячи, що для закріплення угоди сторони обмінялися заручниками¹⁴. У таких обставинах великий візир відіслав гінців до Криму і повідомив, що не може дати послові відповіді до їхнього повернення. З інформації, яку вдалося вивідати, члени посольства знали, що саме від позиції кримського хана залежить результат місії Бегановського¹⁵. Крім того, вони занепокоєно чекали на прибуття московського посла, який, доходили чутки, морем везе для султана дуже коштовні подарунки. Занепокоєння посилилося, коли козацьких послів, які прибули до османської столиці у квітні 1654 р.¹⁶, поселили на тій же вулиці¹⁷, що й Бегановського (а це формально означало, що османи ставлять між ними знак рівності).

Можемо припустити з досить високим ступенем імовірності: саме те, що Порта очікувала прояснення позиції Москви й було справжньою причиною затримки Бегановського у Стамбулі, а зовсім не те, що в османській столиці не знали про справжні результати жванецьких переговорів¹⁸. Ще наприкінці березня 1654 р., відразу після прибуття до Стамбула, Бегановський писав королю, що зустрівся з послом татарського хана Сулейман-агою, який уже збирався вертати до Криму. З листа Бегановського дізнаємося, що метою приїзду Сулейман-аги було повідомити Високій Порті результати жванецьких переговорів і оскаржити дії трансільванського князя, який у конфлікті Криму з Річчю Посполитою допомагав останній¹⁹.

* Великий посол Радзейовський помер під час місії, і ахднаме одержував його секретар Ф. К. Висоцький. За інших обставин це посольство, цілком можливо, затрималось би набагато довше.

¹⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD w Warszawie), Archiwum Koronne Warszawskie (далі — AKW), dział turecki (далі — dz. tur.), t. 427, N 731; Biblioteka Czarotorskich w Krakowie, Teki Naruszewicza, t. 147, s. 547—556.

¹⁵ Biblioteka Czarotorskich w Krakowie, Teki Naruszewicza, t. 147, s. 547—556.

¹⁶ Щодо проблеми завдань місії послів Хмельницького у Стамбулі див.: Федорук Я. О. Міжнародна дипломатія...— С. 70—73.

¹⁷ AGAD w Warszawie, AKW, dz. tur., t. 427, N 731.

¹⁸ У свою чергу Л. Кубаля вважає, що Порта ухвалила рішення на користь Речі Посполитої після того, як волоський господар переслав адресовані йому власноручні листи московського царя і Богдана Хмельницького, у яких, зокрема, цар висловлював незадоволення тим, що нема листів від господаря, повідомляв про перехід Хмельницького під його протекцію і закликав не допомагати королю Речі Посполитої, а пильніше старатися про його, цареві, ласки (Кубала Л. *Wojna Moskiewska...*— S. 133.) Однак навряд чи результати січневої Переяславської ради 1654 р. усе ще могли бути таємницею для Порти у квітні. На нашу думку, вірогідніше припущення: Порта сподівалася на те, що Москва може відмовитися від цієї протекції, про що й планувалося вести переговори з московськими послами.

¹⁹ Biblioteka Czarotorskich w Krakowie, Teki Naruszewicza, t. 147, s. 533—536.

Оскільки виявилось, що Москва не має наміру відмовлятися від протекції над Військом Запорізьким, а сама Порта зосереджувала військову потужність для продовження війни з Венецією, Бегановський цілком міг сподіватися на успіх своєї місії. Крім того, гонець, який невдовзі повернувся з Криму, засвідчив бажання хана дотримувати миру з королем Речі Посполитої й воювати проти Москви. Справді, 25 квітня Бегановський з почестями відбув прощальну аудієнцію в султана Мегмеда IV, який начебто навіть особисто звернувся до посла: „Весело повертайся до свого пана, бо маєш усе, чого жадав, а навіть більше, ніж те, чого міг би сподіватися“²⁰.

Чого ж жадав від султана Бегановський, крім того, щоб вирядити емірів до Криму? Відповідь на це питання можна знайти в офіційній інструкції, наданій королівською канцелярією 11 січня 1654 р. Головним завданням Бегановського було відновити мир між двома державами і привезти мирний договір (ахднаме). Інструкція наказувала послові пильнувати, щоб ті „пакти“*, які йому вручать у Порті, були написані згідно з умовами попередніх договорів, і домагатися, аби Порта суворо заборонила Криму допомагати козакам. Щоб посол мав напохваті всю потрібну інформацію, йому видали копії мирних угод, які Порта уклала з королями Сигізмундом III і Владиславом IV²¹. В інструкції докладно розписано, як саме Бегановський має переконувати великого візира і султана у тому, що Річ Посполита докладєє усіх можливих зусиль, аби зберегти добрі відносини з Портою, і не дає жодного приводу для розірвання миру. Звістка про безсумнівність факту переходу Хмельницького під протекторат московського царя застала Бегановського уже в дорозі, тому інструкцію доповнили настанови коронного канцлера про потребу наголосити, якою великою небезпекою загрожує Стамбулові об'єднання двох сил однієї, „грецької“ віри²².

Питання „відновлення миру“ було відкритим ще з 1648 р., бо зі зміною володарів на престолах обох держав мир між Річчю Посполитою та Османською імперією мав суто умовний характер**. Як відомо, у 1648 р. королем Речі Посполитої обрано Яна Казимира, а престіл у Стамбулі посів семирічний Мегмед IV. Отже, попереднє ахднаме, яке одержав у 1640 р. великий посол Войцех Мясковський, втратило чинність. Отож на 1654 р. формальне відновлення миру відкладалося уже шість років. Утім,

²⁰ Relacja // Sajkowski A. Franciszek Mesgnien-Meniński... — S. 192. „Postuchanie dane posłowi polskiemu panu Mikołajowi Bieganowskiemu, przez sułtana tureckiego Ibrahima. List do Stef. Korycińskiego kanz. w. koron“ (Grabowski A. Ojczyście spominki. — Kraków, 1845. — T. 1. — S. 97—98). Згадане джерело часто помилково називають „реляцією Бегановського“. Насправді це лист когось із посольського супроводу до великого коронного канцлера Стефана Коритинського, і про Бегановського в ньому мовиться у третій особі.

* У польських джерелах мирний договір з Османською імперією звичайно називають „трактат“ або „пакти“. Термін „ахднаме“ в тих-таки польських джерелах XVII ст. не трапляється.

²¹ „Pilnie tedy ma tego przestrzegać Pan Poseł, żeby pacta które będzie odbierał od Porty, wedle dawnych pact były napisane, i żeby ostry warunek uczyniła Porta, żeby więcej Tatarowie Kozakom nie pomagali. Dla czego kopie przeszłych pact, tak za Króla Zygmunta jako i Władysława św. pamięci Królów Polskich, aby miał dostateczną przy sobie informacją, dają mu się“. Instrukcja p. Mikołajowi Bieganowskiemu (Grabowski A. Ojczyście spominki. — T. 1. — S. 91—96).

²² Biblioteka Kórnicka (далі — BK), N 991, s. 493—494.

** Мирний трактат — ахднаме — належало поновлювати щоразу, коли престіл посідав новий король або султан. Саме це вкладалося у поняття „вічного миру“, на відміну від тимчасових угод терміном від одного до кількох років.

логічно, що Річ Посполита мала б виявляти неабияку зацікавленість у чимшвидшому його підтвердженні — уже з жовтня 1648 р., коли Богдан Хмельницький невдовзі після перших перемог Визвольної війни вислав до султана своє посольство. Після збройного повстання яничарів у Стамбулі й посадження на престіл малолітнього Мегмеда IV Хмельницький провадив інтенсивне листування з високими урядовцями Порти, які, очевидно, на той момент мали більшу владу, коли йшлося про ухвалення конкретних рішень,— період 1648—1651 рр. в османській історії називають „султанату агів“, тобто часом зверхности яничарських воєначальників. Протягом 1650—1653 рр. між гетьманською резиденцією в Чигирині та Стамбудом курсували посольства, обговорюючи можливість і умови прийняття Військом Запорізьким султанського протекторату, що у 1651 р. увінчалось султанським нішаном, який засвідчував протекцію Війську Запорізькому, а у 1653 р. султан прислав Хмельницькому клейноди правителя — османського васала.

Попри те, вирядження великого посольства з Речі Посполитої відкладалося аж до 1654 р., хоча кандидатуру Бегановського на цю місію обговорювали принаймні з початку квітня 1653 р.²³ З одного боку, Річ Посполиту поглинули події козацької війни, і вона не мала ні часу, ні ресурсів на відправлення великого посольства до Стамбула*. З другого ж — можливо, король не квапився з посольством до Мегмеда IV, бо ще не було відомо, як довго той затримається на престолі. Інформатори повідомляли, що ситуація у Стамбулі дуже непевна²⁴. Як відомо, відносна стабільність в Османській імперії почала відновлюватися 1656 р., коли до влади прийшов великий візир Кьопрюлю Мегмед-паша.

Тому, коли вже 1654 р. Бегановський таки відбув до султана з належними „упоминками“²⁵, у Речі Посполитій, з огляду на порозуміння з Кримом та перехід Хмельницького під протекторат царя, цілком могли сподіватися „відновлення миру“ на умовах навіть „ліпших, ніж ті, яких міг би сподіватися“ великий посол. Проблема ж полягає у тому, що на сьогодні не вдалося знайти жодної копії ахднаме, яке мав би надати султан королю Речі Посполитої у 1654 р. Зберігся лише лист Мегмеда IV до Яна Казимира, в якому він підтверджує добрі наміри Порти і говорить про неприпустимість підтримки козаків кримським ханом, якому король, зі свого боку, має відсилати щорічні „упоминки“, а також повідомляє, що направив до Криму суворі еміри, наказуючи дотримувати миру з Річчю Посполитою і виступати проти її супротивників²⁶.

²³ Annales Mss 1647—1656 a Vladislai apparatu contra Turcas. Author Stanislaus Temberski Collega Minor // Czermak W. Scriptores Rerum Polonicarum.— Kraków, 1897.— Т. XVI.— Р. 227.

* Ранг „великого посольства“ мав підтверджуватися і численним супроводом, і коштовними дарами для султана та високих достойників Порти.

²⁴ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка (далі — ЛННБ), від рукописів, ф. 5 (Осолоїнські), спр. 2286/III, арк. 144—145, 188—189.

²⁵ Про частину цих дарів маємо уявлення з „Розмови з сільстрійським пашею“: „Miednicę z nalewką, kosztowną robotę bardzo, która pod 4 tysiące złotych kosztuje, potom szkatuły, zegarki, bursztyny etc.“ (Rozmowa baszy Silistrzyckiego.— S. 401).

²⁶ Abrahamowicz Z. Katalog dokumentów tureckich do dziejów Polski i krajów ościennych w latach 1455—1672.— Warszawa, 1959.— S. 335. Дискусією щодо того, чи справді Османська імперія наказувала Криму воювати на боці Речі Посполитої проти Москви, детально проаналізовано у: Федорук Я. О. Міжнародна дипломатія...— С. 96—105.

Бегановський повернувся до Варшави якраз на червневий сейм 1654 р. і 10 липня склав усну реляцію своєї місії²⁷. Одночасно з Криму повернувся Маріуш Яскульський у супроводі посла кримського хана, у присутності якого король мав скласти присягу на знак затвердження нового мирного договору між Річчю Посполитою і Кримом. Наявні джерела, проте, нічого не повідомляють про прибуття османського посла разом з Бегановським. Утім, якщо Бегановський і справді повернувся до Варшави сам, це свідчить на користь твердження, що привіз він лише листи, а ахднаме так і не одержав²⁸. Річ у тім, що формулювання, які подають джерела, — на кшталт „посол привіз мирну угоду“, — не зовсім точні. Насправді ахднаме доставляв у запечатаному футлярі османський чавуш й особисто передавав королю під час аудієнції²⁹. Факт відрядження чавуша з такою місією у листах султана і великого візира звичайно не фіксувався, і тому інформацію про це черпаємо головню з інших, опосередкованих джерел³⁰.

Договір з Кримом був однією з провідних тем, обговорюваних на сеймі, бо він мав забезпечити невідкладне практичне завдання — військову допомогу проти Москви. Тим часом у щоденнику Альбрехта Станіслава Радзивілла, у якому кілька разів згадано й місію Бегановського, не йдеться ані про „трактат“, ані про турецького посла. Так, значиться, що 18 липня на сеймі читали перекладені польською мовою листи від султана, великого візира та силістрійського паші, які привіз Бегановський. Крім того, занотовано, що „султан постановив зберегти договір з Річчю Посполитою, якщо король пришле посла“³¹. При тому Радзивілл зазначає, що сам він на цьому сеймі не був через хворобу, й описує його згідно з тими реляціями, які складали йому самому³². Отже, у даному разі, оскільки маємо

²⁷ „Poseł Bieganowski po powrocie z Turcji składał swoją relację, zaczynając od własnych wydatków, a następnie [mówił], w jaki sposób został przyjęty przez wezyra i Turka, jakie z nim omawiał tajemnice, jakie złożył i otrzymał dary; i zapewne od dawna już nasz poseł nie był tak dobrze traktowany. Wysłano po niego za miasto konia, na którym wjechał. A kiedy odjeżdżał, wezyr nakazał mu spisać się, bo dobre wieści przywiezie swemu królowi. Podziękowano [Bieganowskiemu] w imieniu króla, senatu i stanu rycerskiego“ (Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. — Warszawa, 1980. — T. 3: 1647—1656 / Wyd. A. Przyboś, R. Żelewski. — S. 427).

²⁸ Зокрема, Д. Колодзейчик пише, що польсько-кримська угода 1654 р. була укладена без формальної згоди Османської імперії. Див.: Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th—18th Centuries) // Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents / Dariusz Kołodziejczyk. — Leiden; Boston; Köln, 2000. — P. 142. — (The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy / Ed. Suraiya Faroqhi and Halil İnalcik. Vol. 18).

²⁹ Там само. — P. 181.

³⁰ Прикладом тут може служити розвідка З. Абрагамовича щодо посольства В. Бечинського у 1655 р.: Abrahamowicz Z. Four letters to the king and chancery of Poland at the Svenska Riksrådet in Stockholm // Acta orientalia academiae scientiarum Hungariae. — 1961. — T. 13, zesz. 1—2. — P. 63—70.

³¹ „...czytano listy przetłumaczone na polski, przysłane przez Turka i baszę sylistryjskiego, które przywiózł Bieganowski; pisano w nich, że nie inna była przyczyna przymierza Tatarów z Kozakami, jak tylko odmowa zwykłych upominków; teraz cieszą się, że odzyskają pokój pod Kamieńcem Podolskim. Życzy sobie [Turek], żeby król dotrzymał obietnicy, on sam zaś wysłał własny list do chana, aby nie tylko powstrzymał się od napaści na Rzeczpospolitą, ale żeby stanął po stronie króla przeciwko Kozakom. Cesarz przyrzekł zachować układ z Rzeczpospolitą, jeśli król przysłał posła. W tej samej myśli był list wezyra. Basza sylistryjski, chociaż król nie pisał do niego, przyrzekł tą samą uległość. Potem czytano układ z chanem. Etc.“ (Radziwiłł A. S. Pamiętnik... — T. 3. — S. 429).

³² Викалад подій згідно з цим щоденником підтверджується у хроніці Темберського, що правда, з іншими датами. Так, з Темберським, реляція Бегановського датується 7 липня 1654 р. (Annales Mss 1647—1656... — T. XVI. — S. 281—285).

справу з „реляцією з реляції“, у поданій цитаті могло йтися про нагадування султана королю частіше присилати послів, певна річ, не з порожніми руками. Своєю чергою в сеймовій конституції немає згадки про договір з Османською імперією та Кримом³³. Це, однак, ні про що не говорить, бо у XVII ст. сеймові конституції фіксували факти укладення угод з іншими державами досить рідко.

Розвіяти сумнів могла б наявність підтвердження мирного договору з Портою. Його як звичайно доставляв у Стамбул посол у ранзі королівського посланника невдовзі після одержання від султана ахднаме. Підтвердження видавалося коронною канцелярією від імени короля — скликати для цього сейм не було потреби до 1672 р., коли виявилось, що воно має не лише формальне, а й цілком практичне значення*. Але жодної копії підтвердження, як і договору, на сьогодні не знайдено. Утім, відомо, що в лютому 1655 р. королівська канцелярія видала інструкцію королівському посланнику Войцехові Бечинському³⁴, який мав засвідчити, що з реляції попереднього посла (очевидно, Бегановського, бо не знаходимо інформації про жодне посольство між червнем 1654 і лютим 1655 рр.) король зрозумів: „за прикладом своїх славних предків“ султан прагне додержувати з ним миру³⁵. Бечинський повернувся з листами-відповідями у вересні 1655 р., коли Варшаву вже окупували шведи. Саме тому ці листи, які тривалий час уважалися втраченими, згодом віднайшлися у Стокгольмі. У своєму листі до Яна Казимира султан нагадував королю, що прийняв протекцію над козаками тільки з тієї причини, що Річ Посполита не дотримувала умов миру з Портою і суворо обходилася зі своїми підданцями (козаками). Далі він засвідчує, що приймає умови договору нового кримського хана Мегмед Гірея IV з Річчю Посполитою і визнає козаків васалами останньої³⁶. Однак з цих листів важко зрозуміти, чи доставляв Бечинський підтвердження договору і чи договір таки був укладений.

З другого боку, про те, що Бегановський отримав-таки мирний трактат у 1654 р., опосередковано може свідчити досить прихильний прийом його наступників — малих послів М. Яскульського (1657—1658), С. Маховського (1658), Ф. Менінського (1660), Я. Шомовського (1661), Я. Венявського (1666), що навряд чи було б можливим, якби миру не вдалося поновити. Для прикладу можна пригадати неприязний прийом, учинений Ф. Висоцькому, який 1670 р., після утвердження на троні нового короля Міхала Корибута-Вишневецького, прибув до Стамбула у ранзі малого посла, без подарунків, з підтвердженням старого ахднаме (1667), а не з проханням нового. Це ахднаме (1667) було надане внаслідок місії надзвичайного ве-

³³ Volumine legum.— Sankt-Petersburg, 1859.— Vol. 4.— P. 204—216.

* Йдеться про те, що сейм не затвердив результатів Буцацьких переговорів 1672 р.

³⁴ Войцех Бечинський герба Лодзь — каліський хорунжий, королівський секретар, багаторазово їздив до Стамбула і Криму, доставляючи кореспонденцію. Добре володів турецькою мовою. Докладніше див.: Polski słownik biograficzny.— T. I.— S. 22—23.

³⁵ „[Jego] K[rólewskiej] M[ó]jści, wzięwszy od posta swego relacją, o statecznej ku sobie cesarza [jego] m[ó]jści Tureckiego przyjazni, że przykładem sławnych przodków swoich, oneyże trzymać z [jego] K[rólewskiej] M[ó]jścią nie wzbrania się. Wzajemnie także [jego] K[rólewskiej] M[ó]jści nic miłszego nie ma, jako wysiadczać znaki stałej swojej ku cesarzowi [jego] m[ó]jści chęci i dlatego i teraz posyła posłannika swego z listami pilnymi dobrej i przyjaznej korespondencyi“.— Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, Teki Naruszewicza, t. 148, s. 35—37; t. 159, s. 43—45; BK, N 991, s. 504—505.

³⁶ Abrahamowicz Z. Four letters...— P. 64.

ликого посла Ієроніма Радзейовського — першого великого посольства після Бегановського. Існує думка, що поновлення миру насправді відкладалося з 1648 р. до цієї місії, тобто аж дев'ятнадцять років.

Нагадаємо обставини відрядження посольства Радзейовського. У січні 1667 р. переговори між Річчю Посполитою і Московським царством, які велися з середини 1666 р., увінчалися підписанням Андрусівського перемир'я. Було відомо, що Османська імперія налаштована проти цього вороже, а в умовах миру з Австрією (підписаного у Васварі 10 серпня 1664 р.), досягнутого порозуміння з новим кримським ханом Ааділ Гіреєм (1665—1671) і планованим протекторатом над Військом Запорізьким на чолі з Дорошенком, війна проти Речі Посполитої цілком можлива. Тривожним сигналом став розгром козацько-татарськими силами коронного війська на чолі з Себастьяном Маховським під Вінницею у грудні 1666 р. Іншим сигналом було посольство молдавського господаря Еліаша Александра в січні 1667 р., яке висловлювало численні скарги і звинувачувало Річ Посполиту у спробах розірвати мир³⁷. Зрозуміло, що такий демарш був би неможливий без заохочення Стамбулу. Однак Річ Посполита на той час була зовсім не готова до конфлікту. Хоча внутрішні розрухи здавалися заспокоєними, бо 31 липня 1666 р. Ян Казимир уклав угоду з рокошанами на чолі з Є. Любомирським, країна не мала ні військових, ні економічних ресурсів для ведення війни. У таких умовах до Порти терміново відбув гонець Єжи Годлевський з повідомленням про те, що незабаром до османської столиці прибуде великий посол Речі Посполитої³⁸.

Ієронім Радзейовський був призначений надзвичайним великим послом до Османської імперії радою сенату 21 січня 1667 р. Одночасно вирушили посольства до Відня, Парижа, Стокгольма, Берліна і Копенгагена з проханням про військову допомогу на випадок війни з османами. Досить логічним виглядає припущення А. Керстена про те, що партія Яна Казимира навмисне перебільшувала реальну загрозу, щоб мобілізувати біля кордонів французькі й шведські війська і забезпечити елекцію наступним королем принца Конде³⁹. Сейм, що розпочався у березні 1667 р., визнав загрозу перебільшеною, посольства до європейських володарів з проханням допомоги — передчасними, а ось місію Радзейовського — справою пильною, хоча щодо самої кандидатури великого посла точилися суперечки, з огляду на його минуле⁴⁰.

Радзейовський мав завданням відвернути можливість війни між Османською імперією і Річчю Посполитою, „поновити мир“, а отже, домог-

³⁷ Hubert L. Zatargi z Turcją w 1667 roku i poselstwo Hieronima Radziejowskiego // Pamiętniki historyczne.— Warszawa, 1861.— Т. 2.— S. 92—95.

³⁸ Там само.— S. 98.

³⁹ Kersten A. Hieronim Radziejowski: studium władcy i opozycji.— Warszawa, 1988.— S. 572—578.

⁴⁰ Ієронім Радзейовський був сохачевським, ломжинським, vareцьким, солеським старостою. В минулому противник Яна Казимира, який під час польсько-шведської війни (1655—1657) перейшов на бік шведського короля Карла Густава і став його радником. У 1662 р. був помилований і повернувся до Речі Посполитої. На момент посольства належав до профранцузьки налаштованої частини шляхти (до неї входив і Ян Казимир), яка, в умовах відсутності спадкоємця трону після Яна Казимира, планувала обрання наступним королем Речі Посполитої французького принца Конде. Їх противники — налаштовані проавстрійськи — плекали намір віддати корону котромусь із родичів австрійського імператора. Докладніше див.: Polski słownik biograficzny.— Kraków, 1981.— Т. XXVI.— S. 50—63.

тися нового мирного трактату. А за винуватця непорозумінь передбачалося виставити волоського господаря, який розпалює ворожнечу між державами⁴¹. Чи означало це, що мирного договору між двома державами на той момент не існувало? Звернімося до інструкції Радзейовському. У ній, зокрема, зазначено: якщо посла запитають про причини, з яких так довго великі послы не приїздили засвідчити добрі наміри короля Високої Порті, він мав нагадати про попередні посольства Бегановського і Яскульського⁴². Крім того, Радзейовський мав повсякчас наголошувати, що Річ Посполита так терпляче зносить татарські наїзди тільки тому, що додержує умов „пактів“, укладених з Портою. Однак ніде не значиться, що на 1667 р. дійсних „пактів“ між двома державами немає. Щоб отримати нове ахдname, Радзейовський, як і Бегановський, віз зі собою копії попередніх договорів, з яких оригінал останнього на той момент зберігався у коронній скарбниці. На жаль, детальнішої інформації про цей останній договір інструкція не дає⁴³.

Повертаючись до місії Бегановського у Стамбулі й гіпотетичного договору 1654 р., хочемо пригадати, що під час останньої аудієнції великий візир начебто повторив послови: „Будеш бажаним гостем у короля, коли він прочитає ці листи, бо тут зібрано все з давніх пактів і навіть більше, ніж прагнув“⁴⁴. Навряд чи тут мовиться про лист султана до короля. Та й ніколи в таких листах, як звичайно, дуже загальних, не перераховували договірних пунктів. Хоча зрозуміло, що точність передачі візирових слів великою мірою залежить від того, хто був автором листа. Цитоване тут твердження візира було справедливим принаймні у тому сенсі, що Бегановський і справді був „бажаним гостем“. І хоча Л. Кубаля пише, що посол так і не дочекався за своє „тяжке, коштовне й відважне“ посольство винагороди, про яку просив короля⁴⁵, та що його місія була здійснена тільки для добра Вітчизни, він явно перебільшує і невдячність короля, і скромність Бегановського. Як свідчать джерела, Бегановського зустрічали у Варшаві з великими почестями, сейм невідкладно затвердив відшкодування його витрат⁴⁶ (а бувало, що послы чекали на таке відшкодування роками), та й надали король не обділяв його ні милістю, ні урядами. Якщо Бегановський повернувся до Варшави без мирного договору і сумнів дослідників щодо змісту султанських емірів до Криму слухний, то як тоді

⁴¹ AGAD w Warszawie, Metryka Koronna (далі — МК), N 206, s. 679—687. Фрагмент цієї інструкції опубліковано у: Świącicki T. Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób. — Warszawa, 1858. — Т. 2. — S. 385—388.

⁴² „Jeżeli exprobrabitus, że król J[ego] m[oi]śc dawniego posła wielkiego nie posłał do Porty: odpowie, że posyłał się dosyć J[ego] K[ró]lewska] M[oi]śc w sąsiedzkiej przyjazni posyłał Pana Bieganowskiego, Pana Jaskólskiego, kamienieckiego y lwowskiego teraznieyszych kasztellanów“ (AGAD w Warszawie, МК, N 206, s. 679—687). Тут, очевидно, йдеться про посольство М. Яскульського до Стамбула у 1657—1658 рр., а не до Бахчисарая у 1654 р.

⁴³ „Ad normam przeszłych wielkich posłów J[ego] K[ró]lewskiej] M[oi]ści weźmie z sobą wyięte z Metryki pacta fadera listy, traktaty, legacye, y instrukcye dawne także pacta ostatnie z oryginałów w Skarbie Koronnym leżących przetłumaczone“ (Там само).

⁴⁴ „[...] będziesz wdzięcznym gościem u Króla, kiedy te listy przeczyta; bo тут wszystko jest zebrano z dawnych pact i nadto jeszcze, niżeliś pragnał“ (Grabowski A. Ojczyście spominki. — Т. 1. — S. 98).

⁴⁵ ЛННБ, від рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 189/II, арк. 697—698.

⁴⁶ „...w sprawie posła Bieganowskiego do Turka, któremu to posłowi przyznano 10 000“ (Radziwiłł A. S. Pamiętnik... — Т. 3. — S. 431).

зрозуміти задоволення результатами місії, висловлене у листах Бегановського, його перекладача і секретаря, а також реакцію короля сейму.

Більше світла на результати місії посла Речі Посполитої в Стамбулі могли б пролити звіти та кореспонденція австрійського, французького й англійського резидентів, бо принаймні перші два з них підтримували тісний контакт з посольством Бегановського. Хоча, як свідчить лист Менінського, такі контакти не завжди були зумовлені потребою обговорити важливі державні справи⁴⁷. Але блокада морських шляхів до Стамбула, логічно, мала наслідком і тимчасову блокаду кореспонденції*. А на час закінчення війни Порти з Венецією, очевидно, були актуальними вже зовсім інші події. Московських же послів традиційно тримали в ізоляції, не дозволяючи контактувати з іншими дипломатами.

Отже, питання, чи було надане султанське ахднаме Речі Посполитій у 1654 р., залишається відкритим, а разом з ним — низка інших питань. Якими могли бути умови такого вигідного Речі Посполитій договору? На якому саме документі він мав базуватися: на класичних ахднаме Сулеймана Пишного у XVI ст., на договорі, укладеному після Хотинської війни⁴⁸, чи на умовах, домовлених між великим коронним гетьманом Станіславом Конецпольським і османським воєначальником Шагин-агою, затверджених султаном Мурадом IV у 1634 р.?** Чи могла документ спіткати доля листів, які привіз В. Бечинський 1655 р., і чи не віднайдеться він колись у Швеції?

Треба також окреслити, що означало б, якби ахднаме тоді насправді надане не було. Навіть зважаючи на ту обставину, що процедура укладення договорів з Османською імперією не вирізнялася стабільністю, формальне поновлення миру з кожним новим володарем було, серед іншого, дуже важливим символічним актом. Отже, належало б ствердити, що факт отримання ахднаме мав набагато менше значення, що міждержавні відносини уже в XVII ст. були дуже прагматичними і могли обходитися без формального поновлення миру. Що економічна криза в Османській імперії була такою великою, що змусила забути тонкощі ритуалу, і у привезених подарунках османів цікавив тільки матеріальний бік справи, а не те, що цими подарунками володар у церемоніальному сенсі складав данину і просив султана про мир, який той милостиво надавав як могутній і мудрий володар.

⁴⁷ „We wtorek wielkanocny był u pana Posła z wizytą pan poseł francuski człek stary, zacny, który snadź trochę nad miarę przy wysokiej ochocie pana Posła naszego napiwszy się, zachorzał, tak że mało nie umarł i do tych czas do siebie przyjść nie może. W czwartek potem był pan rezzydent cesarza chrzescijańskiego człek szredni, grzeczny, zacny, ten i wesół był u nas i wesółymi potym (gdy pan Posel 18 aprilis oddał mu wizytę) nas poczynił hojnie nas traktowawszy i winem arcy dobrym podpoiwszy“ (Sajkowski A. Franciszek Mesgnien-Meniński.— S. 192).

* Зазвичай кореспонденція на Відень і Париж йшла через Геную і Венецію, а не через Молдавію і Валахію, як кореспонденція до Речі Посполитої.

⁴⁸ Маються на увазі два різні документи, надані великому послові князю К. Збараському в лютому 1623 р. і королівському посланникові К. Серебковичу в жовтні того ж року: Ottoman-Polish Diplomatic Relations...— P. 388—418.

** Задуване ахднаме 1640 р., яке отримав великий посол В. Мясковський, базувалося на документі, наданому князеві Збараському 1623 р.

Tetiana HRYHORJEVA

**THE GREAT MISSION OF MIKOLAJ BIEGANOWSKI IN ISTANBUL:
DID THE 1654 TREATY BETWEEN RZECZ POSPOLITA
AND THE OTTOMAN EMPIRE REALLY EXIST?**

The article examines the tasks and results of the diplomatic mission from Rzecz Pospolita to the Ottoman Empire that took place in 1654. The author tries to ascertain whether a peace treaty between the two countries was signed in 1654. Although no copies of the agreement that was allegedly signed at the time of Mikolaj Bieganowski's mission to Istanbul have been found, some indirect sources suggest that the treaty might have existed. In the conclusion, the author interprets the significance of the existence or the absence of the mentioned treaty in terms of diplomatic relations with the Islamic Orient.